

ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ ГАЛИЧИНИ: СТАНОВЛЕННЯ ПИТАННЯ У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ.

Левкович Н. Я., канд. архітектури, доцент кафедри історії і теорії мистецтва
Львівська національна академія мистецтв

Анотація. У статті розглянуто становлення єврейської пам'яткоохоронної діяльності у кінці ХІХ – першій третині ХХ ст. Визначено основні напрями роботи, пріоритетну тематику, зокрема створення Кураторіуму опіки над пам'ятками єврейського мистецтва при єврейській дільниці у Львові, єврейського музею у Львові. Проаналізовано архівні матеріали та періодику, присвячені охороні єврейської історико-культурної спадщини Галичини, діяльність провідних колекціонерів та громадських діячів, зокрема Марка Райхенштейна, Максиміліана Гольдштейна, Богдана Януша, Людвіка Ліля та інших.

Ключові слова: пам'яткоохоронна діяльність, єврейський музей, колекціонування, Галичина.

Аннотация. Левкович Н. Я. Сохранение историко-культурного наследия еврейской общины Галиции: становление вопроса в первой трети ХХ ст. Статья посвящена становлению еврейской культуроохранной деятельности в конце ХІХ – первой трети ХХ ст. Определены основные направления работы, приоритетная тематика, в частности, создание Кураториума опеки над достопримечательностями еврейского искусства при еврейском участке во Львове, еврейского музея во Львове. Проанализированы архивные материалы и периодика, посвященные охране еврейского историко-культурного наследия Галиции, деятельность ведущих коллекционеров и общественных деятелей, в частности, Марка Райхенштейна, Максимилиана Гольдштейна, Богдана Януша, Людвика Лиля и других.

Ключевые слова: еврейский музей, коллекционирование, Галиция, архивные материалы, еврейское искусство.

Annotation. Levkovich N.Ya. Preservation of a history-cultural heritage of Jewish community Galichina: becoming of a question in first third XX item. In the article is analysed Jewish guard of culture at the end of ХІХ – to first third of ХХ item. Certainly basic directions of work, priority subject, in particular creation of Kuratorium of guardianship above sights of the Jewish art at the Jewish area in Lviv, Jewish museum in Lviv. The archived materials and periodicals are analysed devoted the guard of the Jewish culture of Galichina, activity of leading collectors and publicmen, in particular M. Raykhenshteyn, M. Gol'dshsteyn, B.Yanush, L. Lily and other.

Keywords: Jewish museum, archived materials, publicmen.

Постановка проблеми. Збереження історико-культурної спадщини єврейської громади Галичини, як вельми актуальна проблема постає ще в кінці XIX – першій чверті XX ст. Адже вже у кінці XIX ст. занепадають єврейські художні промисли в численних містечках Галичини, занедбаними стають старі кладовища, сприяють цим процесам відсутність міцних колекціонерських традицій серед єврейської громади, а також байдужість, а інколи і ворожість представників інших етнічних груп та релігійних громад. Важливим кроком у збереженні пам'яток архітектури, творів образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва на початку XX ст. стане організація Кураторіуму опіки над пам'ятками єврейського мистецтва при єврейській дільниці у Львові, Єврейського музею у Львові, колекціонерська та меценатська діяльність Максиміліана Гольдштейна, Марка Райхенштейна, а також численні наукові розвідки Кароля Дрезднера, Меіра Балабана, Якуба Шаля та інших. Становлення єврейської музейної справи першої третини XX ст. відбувалося у контексті розвитку західноєвропейського та галицького музейництва за загальними напрямками та спільними пріоритетами.

Формування музейної справи в Україні, зокрема Галичині, в сучасному розумінні даного терміну припадає на XIX ст. Саме цей час відзначається розвитком етнографії, що приведе до створення низки музеїв історико-археологічного та етнографічного характеру, популярним стає приватне колекціонування. У Львові у XIX ст. організовуються інститут ім. Осолінських, осередок збереження та розвитку польської культури, музей Вл. Дідушицького і т. д. У кінці XIX ст. в середовищі єврейської громади зароджується колекціонування іудаїки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Приватному колекціонуванню іудаїки та історії єврейського музею у Львові присвячено низку статей у наукових виданнях України, а також частково монографія Фаїни Петрякової, що на даний час знаходиться у рукописі і готується до друку у видавництві «Центр Європи». Дослідження доктора мистецтвознавства Ф. Петрякової присвячено персоналії Максиміліана Гольдштейна, його колекціонерській та просвітницькій роботі, особлива увага зосереджена на долі науковця, що жив та працював у передвоєнному Львові та загинув у Янівському гетто 1942 року. У контексті розвитку єврейського образотворчого мистецтва питання колекціонування іудаїки розглядає Галина Глембоцька, зокрема у статті «Юдаїка. З історії приватного та музейного колекціонування у Львові» [1]. Однак, попри численні наукові розвідки, недослідженими залишаються пріоритети в колекціонуванні іудаїки кінця XIX – першої третини XX ст., роль музею в розвитку єврейської культури, відсутній мистецтвознавчий аналіз творів, що становили збірку єврейського музею у Львові.

Мета дослідження. Метою дослідження є здійснити аналіз основних етапів становлення єврейської пам'яток охоронної діяльності кінця XIX – першої третини XX ст. на основі архівних матеріалів, публікацій у періодиці першої третини XX ст., літературних джерел.

Результати дослідження. Важливим фактом у єврейській пам'яток охоронній діяльності стало створення у 1925 році Кураторіуму опіки

над пам'ятками єврейського мистецтва при єврейській дільниці у Львові. Ініціаторами створення Кураторіуму стала єврейська інтелігенція, науковці, промисловці, зокрема відомий архітектор, власник архітектурного бюро Йозеф Авін. Очолив товариство професор Маурици Аллерган, до його складу увійшли рабин Леві Фройнд, Марк Райхенштайн, Максиміліан Апензелер. Серед основних завдань Кураторіуму було виявлення творів єврейського образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва, їх інвентаризація, детальний опис. Виконання цієї мети спонукало залучення до діяльності Кураторіуму провідних дослідників, науковців, знавців єврейської культури. Опікою та охороною пам'яток архітектури та кладовищ займалися архітектор Леопольд Райс, професор, архітектор Зигмунд Шпурбер, а також Артур Шталь та Йозеф Фіш. Реставраційними та консерваційними роботами керували Йозеф Авін та Бернард Тейтельбаум. Контакти з представниками синагог, божниць підтримували Абрахам Альтер і Йозеф Коркес, з товариством «Леополіс» Віктор Хаес, з шкільною молоддю Цицилія Клафтен та Абрахам Ерліх [1, 13; 2, 4]. Серед основних завдань Кураторіуму були: 1. інвентаризація пам'яток, як підстава до пізнання та вивчення старого мистецтва; 2. нагляд над раціональним здійсненням реставрації і консервації пам'яток; 3. формування впливу на суспільство, з метою піднесення рівня мистецької культури та повернення до багатих мистецьких традицій [2, 4]. Актуальність створення Кураторіуму, в першу чергу, пояснювалася катастрофічним станом збереження пам'яток іудаїки. Значна частина пам'яток монументального мистецтва, декоративно-ужиткових творів знищувалися під час реконструкцій та оновлень синагог, божниць. “Викидалися та нищилися старі та знищені предмети (культу – Н. Л.), стіни очищувалися від характерних розписів. Усунені предмети замінювали на нові фабричні твори, а стіни перемальовували безвартісними шаблонами. З старих коштовних парохетів вирізалися краще збережені фрагменти і пришивалися без “складу та ладу” на нові “бурячкового кольору” оксамитові тканини. Ритуальні предмети з срібла, золота віддавали в ремонт в бляхарські майстерні.” [2, 2] Реставраційні та консерваційні роботи проводилися без урахування думки провідних архітекторів, художників. З метою виконання основних, чітко окреслених завдань, членами Кураторіуму було налагоджено контакти з схожими єврейськими центрами, зокрема Єврейським музеєм у Відні, Єврейським музеєм у Франкфурті на Майні, Чернівцях, Копенгагені. Діяльність Кураторіуму висвітлювалася на шпальтах газет “Хвиля”, “Щоденник Варшавський”, “Кур’єр Варшавський” та інших. Працівниками товариства було зроблено низку фотографій, рисунків, акварельних зображень пам'яток єврейської архітектури, творів образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва. Результатами роботи стала інвентаризація низки пам'яток та архітектурних об’єктів, зокрема Великої Міської божниці, Міського Бет Гамідрашу, синагоги Золота Роза (відомої як Турей Загав тобто Золоті Рядки), Великої Передміської синагоги, Передміського Бет Гамідрашу, старого Цвинтаря (цвинтар краківського передмістя), Божниці Староцвинтарної, Божниці хасидів, приватної збірки творів іудаїки М.Райхенштейна, а також об’єктів за межами

Львова: Божниці і старого цвинтаря в Янові, Божниці і старого цвинтаря в Жовкві, Божниці і старого цвинтаря в Кам'янці Бузькій. Отримані матеріали, а саме фото, рисунки, акварелі з відповідними текстовими доповненнями були оформлені на таблицях і згруповані у 16 папок.

Важливою подією, що сприяла розвитку єврейської пам'яткоохоронної діяльності, зацікавленню іудаїкою стало відкриття виставки Єврейських художніх промислів у Музеї художнього промислу в Львові в 1933 році. У статті “Урочисте відкриття виставки єврейських художніх промислів” [3] зазначалося, що виставка стане головним кроком до створення Єврейського музею у Львові. Фаховість організації виставки, високий науковий рівень та надзвичайна цінність і широта представлених експонатів давала можливість порівнювати виставку з кращими європейськими заходами. Виставка була організована з безпосередньої ініціативи др. Петера Контни, керівництвом і працівниками Музею художнього промислу у Львові. Каталог виставки був укладений і опрацьований активним громадським діячем, художником, мистецтвознавцем, колекціонером Людвіком Лілем. Варто зазначити, що Людвік Ліль у 1934 – 1937 роках був хранителем Музею єврейської релігійної громади. Вступну статтю до каталогу Виставки єврейських художніх промислів написав Казимир Хартлеб. На виставці були представлені синагогальні твори Корони Тори, торашилди, тораманти, свічники та інше, а також предмети домашнього вжитку, зокрема тарілки для седепу, кубки для кідушу, ханукальні та шабатні свічники, бсаміми, святкове вбрання. У вступній статі до каталогу зазначено, що “великою була потреба познайомитися з творами, на які в порівнянні з іншими так мало звертаємо уваги...” [4, 3] Згідно каталогу на виставці було представлено 570 творів з культових споруд, шкіл та приватних збірок. З синагог було заекспоновано 219 предметів, а саме Корони Тори, рімоніми, торашилди, торамантли, посуд для омовіння рук, бсаміми, свічники, рефлектори, скарбнички для збирання цдоки. Окрему частину виставки становили експонати, призначені для виконання ритуалів під час святкування релігійних свят: баранячий ріг Шофар для свята Рош Ашана, святковий одяг, зокрема паски, для свята Йом Кіпур, посуд для естрогу для свята Сукот, ханукальні свічники для свята Ханука, оклади для сувою Естер та тріскоти для свята Пурім, сецерні тарілки, склянки для кідушу для свята Песах. Предмети домашнього щоденного вжитку представлені свічниками, срібним та порцеляновим посудом, тфілінами та ін. Фактично виставка єврейських художніх промислів стала однією з перших можливостей широкої громадськості ознайомитися зі зразками єврейського мистецтва. Аналіз архівних матеріалів М. Гольдштейна, періодики 30 – 40-х рр. ХХ ст. дає можливість стверджувати, що виставка мала широкий резонанс, творами мистецтва єврейської громади Галичини захоплювалися представники різних віросповідань. Загалом організатори виставки досягли бажаних результатів в пам'яткоохоронній справі, дана акція стала важливим чинником у створенні єврейського музею у Львові.

Офіційне відкриття єврейського музею у Львові відбулося 1935 року, цій події передувала кропінка праця приватних колекціонерів та єврейської громади

Інвентаризаційні описи пам'яток виконані членами Кураторіуму опіки над пам'ятками єврейського мистецтва при єврейській дільниці у Львові.¹

1. Мацева. Жовква. Папка "О", інвентаризаційний номер 212

2. Горішній. Янів. Папка "N", інвентаризаційний номер 185

¹ Ілюстрації з архіву М. Гольдштейна. Фотокопії архіву М. Гольдштейна знаходяться в Науковому центрі Іудаїки та Єврейського мистецтва ім. Файні Петрякової.

Przedmiot: **Paumma.**
 Własność: **Zbiory prywatne Dra Reichensteina we Lwowie.**
 I. p. inwentarna: 168.
 I. p. tablicy: 16.
 Tekst: H.

Wymiary: (w mm.)

O P I S .

Paumma ten, wykonany w srebrze w kształcie 6-bocznego wieżyczki, stojącej na również 6-bocznym podstawie. Każda z boki wieżyczki pokryta stylizacją o motywach roślinnych.

Napisu brak.

Daty brak.

Podpis: *K. Reichstein*

Skonstatowany stan: *dobry*

3. Бсамім. Колекція М.Райхенштейна. Папка "Н", інвентаризаційний номер 111

Własność: **Bożnica Starocentrum (ul. Kapaporta)**
 Przedmiot: **XXX. Eja Chain.**
 I. p. inwentarna: 168.⁴⁰⁷
 I. p. tablicy: 16.4
 Tekst: U.

Wymiary w mm.

O p i s :

Przedmiot ten kuto w srebrnej blaszce. Trzon okrywa motyw rokoka.

Napisu brak.

Daty brak.

Podpis :

Skonstatowany stan: *Korona wieńcząca w kilku miejscach obłusana, sztywna przynależności, podstawa pognięta.*

Dla konserwacji: *uzupełniono powyższe braki.*

4. Ец Хаїм. Львів. Папка "L", інвентаризаційний номер 169

Liczba Inwentarza 206

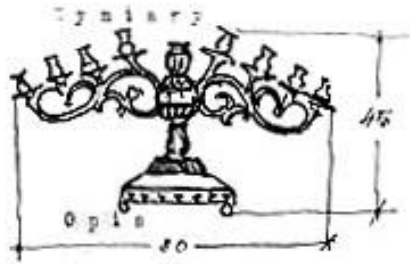
Miejscowość: Żółkiew

Liczba Tablicy 6

Przedmiot: Świecznik

Tekst „O”

Przynależność: Muzeum Wojskowe

Świecznik ten odnosi się do posiadania, charakter całego przedmiotu

Data:

Napis xxxxxxxxxxxxxx

W tłumaczeniu

Skonstatowany stan:

5. Świecznik. Жовква. Папка "О", інвентаризаційний номер 206

Przedmiot: Puzon.

Przebieg: 16.
Tekst: H.

Przynależność: Zbiory przy. Dra Weichensteina w Lwowie.

Opis: f w anal.

OPIS.

Puzon ten, wykonany w srebrze, składa się z powierzchni kulistej, przystosowanej do szerokości wygiętej podstawi.

Wewnętrzna kulista, pokryta motywami roślinnymi i zwierzęcymi, ozdoby jest ptaszek.

Napisu brak.

Data brak.

Pędzy brak.

Skonstatowany stan: wcale dobry.

6. Бсамім. Львів. Папка "Н", інвентаризаційний номер 16.

міста. Захоплення колекціонуванням в єврейському середовищі пояснюють емансипацією галицького єврейства [1, 13], однак, аналізуючи етапи колекціонування, можемо зазначити, що єврейське музейництво розвивалося в контексті формування музейної справи Галичини спільними шляхами та за схожими пріоритетами. Нажаль, відсутньою є повна інформація про перші приватні збірки іудаїки XIX ст., твори образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва в заможних єврейських домах здебільшого виконували утилітарну функцію – декорували інтер'єри, використовувалися в побуті. Серед перших колекціонерів єврейського образотворчого мистецтва Галина Глембоцька з певними застереженнями називає Юзефа Вайгеля, Людвіка Марека, Юзефа Шрайбера, Нафтуля Тоепфера, Міхала Тоепфера [1]. Розквіт колекціонування іудаїки припадає на першу третину XX ст., провідними шанувальниками творів єврейського образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва були Максиміліан Гольдштейн та Марк Райхенштейн. Основу приватних колекцій Максиміліана Гольдштейна становили предмети матеріальної культури євреїв, а саме твори синагогального та домашнього вжитку, до колекції Марка Райхенштайна входили графічні твори, кетубби (щедро ілюміновані шлюбні контракти), книги. В організації Єврейського музею у Львові велику роль відіграла українська та польська громадськість Львова. Зокрема було організовано товариство прихильників (шанувальників) єврейського мистецтва. Відомий спеціаліст у галузі реставрації Богдан Януш зазначав, що збереженню пам'яток, а саме кладовищ, синагог та ін. необхідна систематичність, зокрема в процесі інвентаризації. Підкреслював важливість вивчення приватних колекцій, окремих творів іудаїки, а головний чинник якісного збереження творів єврейського мистецтва вбачав у створенні музею [5]. Відкриттю єврейського музею у Львові присвячено велику кількість статей, повідомлень у періодиці 30-х років XX ст. Нажаль, музей проіснував до 1940 року. В лютому 1940 року колекція єврейського музею була притята до збірки Музею художніх промислів у Львові.

Діяльність Максиміліана Гольдштейна стала знаковим, надзвичайно важливим чинником для розвитку єврейської пам'яткоохоронної та колекціонерської справи. Справою життя науковця стала організація єврейського музею у Львові. Будучи захопленим ідеєю організації музею, М. Гольдштен шукав підтримки в урядовців, інтелігенції Львова, єврейської громадськості та водночас розпочав колекціонування творів іудаїки, що згодом мали становити основу музейної збірки. Саме М. Гольдштейн у 1910 році одним з перших виголосив перед львівським Кагалом ідею організації Єврейського музею у Львові. Метою музею повинна була стати охорона історико-культурних пам'яток єврейського народу [6, 2], популяризація творів мистецтва. Аналізуючи архівні документи, спогади, листи, періодику можна стверджувати, що основною метою діяльності видатного колекціонера було надати можливість людям зрозуміти і оцінити історичну і мистецьку цінність творів єврейського мистецтва, ввести ці твори у загальноєвропейський контекст розвитку мистецтва. У колекціонуванні іудаїки М. Гольдштейн не мав чітко визначених

пріоритетів, і не зосереджував свою увагу на окремих творах чи видах мистецтва, а свою збірку поповнював творами єврейського мистецтва, що мали високий мистецький рівень виконання, буквально рятуючи їх від нищення та забуття. М. Гольштейн намагався активно популяризувати єврейське мистецтво, залучати до збереження пам'яток громадськість, зокрема у 1911 році опублікував листівку на шести мовах з інформацією про себе та свою колекцію, а також відкритий лист до молоді, в якому закликав зосередити свою увагу на колекціонуванні історико-етнографічних матеріалів [6, 3; 7, 97]. Важливим етапом в розвитку єврейського мистецтвознавства, пам'яткознавства стала публікація каталогу збірки М. Гольштейна.

Питання охорони єврейської історико-культурної спадщини, відродження художніх промислів часто поставало у статтях на шпальтах популярних у першій третині ХХ ст. газет, зокрема “Хвиля”, “Наша думка” та інших. У багатьох випадках статті мали декларативний характер, автори зосереджували свою увагу на загальних питаннях, намагаючись зацікавити громадськість єврейською культурною спадщиною. Однак у низці статей поставали надзвичайно актуальні питання охорони і наукового опрацювання пам'яток. Слід виокремити статтю М. Гольштейна “Про потребу консервації та реставрації єврейських цвинтарів” [8]. Аналізуючи стан збереження старих єврейських цвинтарів М. Гольштейн зазначав, що “кам'яні реліквії і свідоцтва єврейської спадщини порохнявіють, гинуть написи, а з ними і минуле... На єврейських цвинтарях пасеться худоба, кінські копита руйнують могили, а спільнота не хоче цього бачити...” [8] Автор слушно відзначає, що виконані на плитах написи та різьба є свідченнями високого розвитку народного єврейського мистецтва, неоціненними історичними та культурними пам'ятками. Серед першочергових завдань М. Гольштейн вбачав інвентаризацію, консервацію, наукове опрацювання пам'яток єврейської меморіальної пластики, вбачаючи в ній джерело вивчення історії та творчі інспірації наступних поколінь художників. Окремо у статті підкреслено важливість для популяризації єврейського мистецтва опублікування альбому фотографій та креслень надгробків. Схожі проблеми лягли в основу написання др. Перетом Контни статті «Рятуймо Сасів» [9]. Містечко Сасів було важливим єврейським фольклорним осередком, центром мереживоплетіння та низки народних промислів, що на початку ХХ ст. зазнавало занепаду. Значна частина мешканців переїхала до Львова та більших містечок Галичини, промислове виробництво не сприяло розвитку народного мистецтва. Автор статті закликає єврейську громаду Львова не дати загинути фольклорним традиціям та народним промислам Сасова, зазначаючи, що твори виконані в цьому містечку можуть зайняти гідне місце в приватних колекціях та музейних збірках. Статті присвячені єврейській пам'яткоохоронній діяльності, опубліковані в першій третині ХХ ст., носили характер заклику до громадськості, акцентували увагу на збереженні творів декоративно-ужиткового мистецтва.

Висновки. Підсумовуючи, можемо зазначити, що основними етапами у формуванні єврейської пам'яткоохоронної справи Галичини, зокрема Львова

1900 – 1930-х рр., були активна громадська позиція колекціонерів, науковців Максиміліана Гольдштейна, Марка Райхенштейна, Якуба Шаля, Людвіка Ліля та інших. Створення Кураторіуму опіки над пам'ятками єврейського мистецтва при єврейській дільниці у Львові, що взяв на себе обов'язок інвентаризації, опису, наукового опрацювання та часткової реставрації пам'яток єврейського мистецтва, зосереджених у культових та громадських спорудах Галичини, а також кладовищ Галичини. Відкриття виставки єврейських художніх промислів при Музеї художнього промислу у Львові стало одним з вагомих кроків до створення Єврейського музею у Львові. Систематичні публікації у періодичних виданнях присвячені необхідності збереження, наукового опрацювання та популяризації пам'яток єврейської культури Галичини.

Послання:

1. Глембоцька Г. Юдаїка. З історії приватного та музейного колекціонування у Львові / / Образи зниклого світу. – Львів: Центр Європи, – 12 – 20 с.
2. Sprawozdanie. Kuratorjum opieki nad zabytkami sztuki zydowskiej przy zydowskiej gmine wyznaniowej we Lwowie. – Lwow, 1928. – 28 s.
3. Otwarcie Wystawy zydowskiego przemyslu artystycznego // Chwila. – Lwow, 7 marca, 1933.
4. Tymczosowy katalog wystawy zydowskiego przemyslu artystycznego. – Lwow, 1933. – 15 s.
5. Zabytki zydowskie w Malopolsce Wschodniej. Wywiad z konserwatorem panstwowym Bogdanem Januszem. // Chwila – Lwow, 1925, 8, 17.
6. Петрякова Ф. Максимиліан Гольдштейн – известный деятель культуры Галиции первой половины XX столетия. Страницы биографии. – Львів: Громадське об'єднання Благочинний фонд «Нове покоління», 1995. – 26 с.
7. Архів Максиміліана Гольдштейна. Фотокопії архіву М. Гольдштейна знаходяться в Науковому центрі Юдаїки та Єврейського мистецтва ім. Фаїни Петрякової. Аркуш 97.
8. Goldstein M. O potrzebie konserwacji i inwentaryzacji cmentarzy zydowskich // Chwila. – Lwow № 1158, 5.5.1922.
9. Kontny P. Ratujmy Sassow // Chwila. – Lwow № 4899, 6.11.1932.

Надійшла до редакції 09.11.2007